

2. Izvršni odbor MAV-a treba predložiti UNESCO-u da izradi RAMP studiju o upravljanju arhivima u doba sukoba, kako bi se pomoglo časničkom i vojnom osoblju da zaštiti arhive, s tim da Izvršni odbor vodi brigu o ovom pitanju.
3. Arhivisti, osobito voditelji nacionalnih arhivskih institucija i predstavnici stručnih udruženja, trebaju podržati diplomatske inicijative usmjerene na traženje pravičnih rješenja arhivskih sporova, a u međuvremenu arhivisti trebaju promovirati suradnju između nacionalnih arhivskih ustanova, identificiranjem materijala o kojem se vodi spor, osiguranjem integriteta tog materijala, izradom odgovarajućih pomagala te poticanjem dostupnosti i reprodukcijom gradiva.
4. Nacionalni arhivi i stručna udruženja trebaju obratiti pažnju na suzdržanost Izvršnog odbora MAV-a (20. travnja 1995) glede konačnog zaključka Diplomatske konferencije za usvojenje nacrtu Unidroit konvencije o međunarodnom povratu ukradenih ili ilegalno izvezenih objekata kulture (Rim, 24. lipnja 1995), te tražiti od Izvršnog odbora da razmotri ovaj problem u svjetlu Nacrta Konvencije.
5. Arhivisti trebaju slijediti dinamičnu i nepristranu politiku identificiranja i akvizicije kako bi osigurali zaštitu arhiva gerilskih i partizanskih pokreta.
6. Izvršni odbor MAV-a treba pozvati sve međunarodne i međudržavne organizacije kako bi se osiguralo donošenje odredbe o upravljanju aktivnim dokumentima i povijesnim gradivom, s posebnim naglaskom na vrednovanju i dostupnosti; nacionalni arhivi zemalja-članica međudržavnih organizacija trebaju podržati ovakav pristup svojih vlada; nacionalni arhivi zemalja domaćina međunarodnih i međudržavnih organizacija trebaju podržati njihovu inicijativu kroz direktne kontakte s takvim organizacijama na najvišoj razini.

Referentni dosje o arhivskim zahtjevima bavi se pravnim pitanjima restitucije arhiva i arhivskim zahtjevima te donosi važeće međunarodne pravne tekstove, dokumente UNESCO-a, stručna načela koja podržava arhivska zajednica i MAV, rad o restituciji arhiva koji se sada nalaze u Rusiji, Bečku konvenciju o sukcesiji država u odnosu na imovinu, arhive i dugove (iz travnja 1983. godine) koja još nije stupila na snagu te bibliografiju.

*Živana Hedbeli*

**ARCHIVUM (International Review on Archives/Revue internationale des archives), Vol. XLII/1996.**

*Archivum* – Međunarodni arhivistički časopis, izdanje MAV-a, za 1996. godinu pojavio se pod naslovom *Pamćenje svijeta u opasnosti – Uništeno arhivsko gra-*

*divo, obnovljeno arhivsko gradivo* (Memory of the World at Risk – Archives Destroyed, Archives Reconstituted).

Naime, jasno je kako su štete, u kojima je arhivsko gradivo uništeno prirodnim katastrofama ili ljudskom nepažnjom, nenadoknadive, pa se pokazalo prikladnim prikazati podatke prikupljene za UNESCO o stradavanju gradiva, te različite primjere iz čitavog svijeta – primjere opsega stradanja gradiva u najrazličitijim situacijama u pojedinim zemljama, preventivnih postupaka kojima su takve katastrofe bile manje djelotvorne i postupaka kojima je gradivo, odnosno podaci u njemu, rekonstituirano. Među opisanim slučajevima stradavanja nalaze se i prilozi o ratnom stradanju gradiva i arhivskih zgrada Hrvatske te Bosne i Hercegovine. U zadnjem dijelu ovoga broja opisane su mogućnosti preventivnih mjera osiguranja gradiva od stradanja, i barem djelomičnog preživljavanja u najgorim katastrofama.

Uvodni članak L. Auera, Arhivski gubici i njihov utjecaj na rad arhivista i povjesničara (*Archival Losses and their Impact on the Work of Archivists and Historians*) povijesni je prikaz prilika u kojima se gradivo sačuvalo ili stradavalo, i gdje nakon arhivskog gradiva Bliskoga Istoka (Ebla, babilonski i asirski arhivi), sačuvanog zbog zapisivanja na glinenim pločicama, sve do srednjega vijeka i nema gotovo ničega sačuvanog, jer je u turbulentnim vremenima općeg stradanja nestajalo i gradivo. Međutim, od ravninskog požara za vrijeme nadbiskupa Damjana (692–708), požari su često puta harali arhivima, sve do novijih i nedavnih – američkog Ministarstva rata 1800. god., Ministarstava unutarnjih poslova i pravde u Beču 1927. god., ili Arhiva ruske republike Abhazije 1992. godine. Osim toga, arhivi i gradivo stradavali su i u ratovima te građanskim nemirima – za vrijeme otomanskog osvajanja Balkana, Tridesetogodišnjeg rata, napoleonskih osvajanja itd. I pljačka gradiva u ratnim uvjetima često je uzrokovala stradanje – primjerice za napoleonskih ratova trećina gradiva Vatikanskog arhiva je stradala tijekom transportiranja u Pariz, kao i dio bečkog Dvorskog arhiva. Najveća stradanja arhivi su prošli za vrijeme II. svjetskog rata. Tako su u ratnim operacijama stradali arhivi Francuske, Poljske, Sovjetskog Saveza, Njemačke i Italije, a najpoznatiji je slučaj Napuljskog arhiva, gdje su srećom, na temelju bilježaka, obavijesnih pomagala i mikrofilmova barem anzuvinški registri rekonstituirani nakon niza godina i velikog uloženog truda. Od tada pa do danas gradivo je neprekidno ugroženo zbog ratova, nemira, poplava, požara, ljudskog nemara, klimatskih uvjeta (pogotovo tropskih), zagađenja okoline, nedostatka financijskih sredstava, neobrazovanosti, čestog i neadekvatnog korištenja, preskupih konzervatorskih postupaka i brojnih drugih uzroka. Poznavanje prošlih katastrofa, te svih vanjskih i unutarnjih opasnosti, daje nam smjernice za budućnost, za stvaranje programa preventivnog djelovanja i konzervacije i restauracije gradiva, kojima će podrška zasigurno biti značajnija ukoliko stalno podsjećamo na značaj arhivskog gradiva kao "memorije svijeta" i povijesnog izvora.

Članak J. Van Albade, "Pamćenje svijeta" – Izvješće o uništenom i oštećenom arhivskom gradivu (*"Memory of the World" – Report on Destroyed and Damaged Archives*) izvješće je nastalo za potrebe UNESCO-vog projekta začetog 1993. god. – "Pamćenje svijeta" – okrenutog spašavanju sveukupne svjetske dokumentarne baštine i njezine promocije i demokratizacije, a čemu je MAV dao svoj doprinos prikupljanjem podataka o stradavanju arhivskog gradiva od 1900. do 1994. god., bilo zbog vanjskih bilo zbog unutarnjih uzroka. Svim članicama A kategorije, a i drugim zemljama za koje se znalo da su pretrpjele gubitke, otposlani su upitnici, prikazani u prilogu, i sveukupno je obrađeno 6250 arhivskih ustanova u 105 zemalja. Najveći dio ustanova prijavio je gubitke, a od toga najveći dio gubitaka odnosi se na azijske i europske zemlje. Na temelju odgovora izrađena su dva, također priložena, popisa – popis arhiva pojedinih zemalja u kojima je gradivo stradavalo, te popis arhiva i drugih ustanova koje čuvaju arhivsko gradivo, s primjerima fondova koji su pretrpjeli stradavanja i gubitke te postotke gubitaka navedenih fondova. Tako su tu uključeni i arhivi Hrvatske. Članak sadrži i podatke o odazivu ispitanika, s obzirom na složenu strukturu upitnika, te sadrži pregled uzroka stradavanja i pregled provedenih i mogućih preventivnih mjera zaštite, s relevantnim statističkim tablicama.

Slijede članci koji prikazuju ugroženost ili stradavanje arhivskog gradiva pojedinih zemalja i ustanova: Kine – gdje je veliki dio gradiva arhivistički neobrađen, dijelom čuvan u lošim fizičkim uvjetima, s neadekvatno obavljenim restauratorskim zahvatima, a ogromne se količine gradiva nalaze u privatnim rukama; Španjolske – s kratkim povijesnim pregledom stradavanja arhivskog gradiva, zatim pregledom zakonodavstva na nacionalnoj razini. Posebno se to odnosi na izlučivanje, mjere za sprečavanje nesreća, te projekte rekonstitucije obavijesti iz gradiva uništenog prije svega za vrijeme Španjolskog građanskog rata i starih upravnih arhiva stradalih u požarima; Perua – s povijesnim prikazom stradavanja gradiva iz administrativno-političkih razloga, požara ili oružanih sukoba; Irske – o stradanju PROI-a (*Public Record Office of Ireland*) u Dublinu 1922., kada je u sukobu snaga privremene irske vlade i unionista, uslijed eksplozije radionice municije smještene u spremištu arhiva, stradao veći dio čuvanog gradiva, te je uslijedio dug proces oživljavanja rada te ustanove, s prikupljanjem novog gradiva i kopija uništenog; Poljske – gdje su se najveća stradanja zbila u razdoblju 1939–1945. i gdje su stradali, zbog neuspješnih evakuacija, neprijateljstava, planirane politike okupacijskih snaga i podmetnutih požara, arhivi širom Poljske, a pogotovo u Varšavi u kojoj su tri središnja arhiva u potpunosti uništena. Arhivski fond Poljske obnavljan je nakon II. svjetskog rata u okolnostima nacionalizacije, akvizicijama od javnih, komunalnih i gospodarskih ustanova i obitelji, povratom otetog gradiva, posebice iz SSSR-a, i registriranjem i kopiranjem dokumenata koji se odnose na Poljsku, a nalaze se u arhivima drugih zemalja; Galicije – s povijesnim pregledom višekratnih stradavanja arhiva Real Audi-

enca koji je još od 16. st. uništavan, ponajviše iz političkih razloga, a pogotovo nakon uspostave Kraljevine Galicije, te zakonitim, ali destruktivnim postupcima izlučivanja iz 19. st. sve do 30-ih god. 20. st; Senegala – gdje su nakon neprovedenog projekta o prikupljanju usmene baštine kulture domorodaca iz 1947, taj projekt pokušali oživjeti 60-ih godina nakon stjecanja nezavisnosti, osnivanjem Centra za proučavanje civilizacije 1972, a uključili u projekt prikupljanja usmene građe Kulturni arhiv, Fundamentalni institut crne Afrike i Arhiv Senegala. Nažalost i taj rad je zamro 90-ih godina upravnim reformama kojima su neke ustanove ukinute, a gradivo neprimjereno smješteno, financijski uvjeti rada su postali loši, a ni zakonodavstvo tu materiju nije sankcioniralo; Rusije – koja se također nalazi u prijelomnim trenucima, s lošom gospodarskom situacijom, u kojoj su ponajprije ugrožena kulturna dobra, pa tako i arhivsko gradivo – zbog nedostatka spremišnih prostora, nedostatne opreme, slabog osiguranja i sl. Tako se u Petrogradu desila velika krađa, u Abhazijskom državnom arhivu 1992. požar, arhivi nemaju prostora za preuzimanje gradiva ukinutih upravnih ustanova, a naveden je i primjer situacije kada je u ograničenom vremenskom roku preuzimano gradivo Komunističke partije bez ikakvog plana i pripreme, te su im u tom smislu nužno potrebni oprema, priručnici i zakonodavstvo za hitne situacije; Arhiva Carigradskog patrijarhata (15. do 19. st.) – na rekonstituciji gradiva ovoga arhiva radi Centar za neohelenistička istraživanja, jer je gradivo rasuto po drugim zemljama i institucijama (Samos, Beč, kopije u Jeruzalemskom patrijarhatu i Vatikanu, različiti samostani), a sama rekonstitucija arhivskih fondova za razdoblje nakon 1453. god. je virtualna i traži suradnju drugih ustanova; Notarijskog arhiva Genove – značajnog za poznavanje gospodarske povijesti još od 13. st., a bombardiranog od Luja XIV. 1684. god., kada je gradivo evakuirano i ostalo sve do danas poremećenog reda, i tek se u novije vrijeme radi na uspostavi prvobitnog reda; Pariške gradske vijećnice – u kojoj je požar 1871. god. poharao ogromne količine gradiva (pariških župa do 1793, bolnica i vjerskih ustanova od 16. st. nadalje i gradske uprave s kraja 18. st.). Komisija oformljena 1872. god. uspjela je rekonstituirati iz različitih drugih izvora preko 2 milijuna, od 8 milijuna uništenih, dokumenata; Državnog arhiva Napulja – stradalog za bombardiranja u II. svjetskom ratu, gdje je gradivo 13–15. st. rekonstituirano iz regesta i transkripata, bilježaka i objavljene građe, a pogotovo je veliki napor učinjen na obnovi fonda anžuvinske kancelarije 13–15. st., korištenjem kopija iz čitave Europe, pa je krajnji rezultat bio tiskanje 41 sveska te građe; Arhiva Ministarstva pravde u Budimpešti (1867–1944) – kada je za bombardiranja i požara u vrijeme gušenja mađarske revolucije 1956. godine stradalo gotovo 10 tisuća d/m gradiva, a preostalo samo 350 d/m koji se nisu nalazili u Arhivu. Iako uništeno gradivo nije rekonstituirano, provedene su mjere zaštite za ubuduće – zgrada je osigurana od požara, obvezno je mikrosnimanje i spremanje mikrosnimaka na

sigurnim lokacijama; Državnog arhiva Firence – stradalog poplavom Arna 1966. god., kada je gradivo, koje je držano u prizemlju zgrade, pomogla restaurirati sveukupna svjetska arhivistička zajednica, a arhiv je kasnije dobio primjereniji smještaj u suvremenoj zgradi.

U nizu ovih pregleda nalazi se i članak J. Kolanovića, Arhivi za vrijeme rata: Iskustvo Hrvatske (*Les archives en temps de guerre: L'expérience de la Croatie*), u kojem je prikazan slijed događaja za vrijeme Domovinskog rata, kada je politikom etničkog i kulturnog "čišćenja" srpskog agresivnog rata 1991. godine bila ugrožena i sveukupna kulturna baština Hrvatske, kao rijetko kada u povijesti ratovanja. Od prvih dana okupacije, u kolovozu 1991. oformljen je u Ministarstvu kulture koordinacijski odbor za zaštitu kulturne baštine, s ciljem određivanja tehničkih mjera spašavanja i evakuacije baštine, a istovremeno je Ministarstvo izdalo Naredbu o mjerama zaštite kulturnih dobara Republike Hrvatske, kojom su proglašene izvanredne okolnosti, te propisan način evakuacije pokretne baštine. Hrvatski državni arhiv obvezao je regionalne državne arhive da dostave sigurnosne mikrosnimke za poseban smještaj na sigurnom, a evakuacija gradiva je predviđena samo izuzetno, s obzirom na poznata povijesna iskustva glede toga, pa su određene i druge mjere zaštite zgrada i gradiva – za slučaj bombardiranja, požara, poplave i sl. S obzirom na direktnu ugroženost u blizini ili u zoni ratnih operacija, dopuštena je evakuacija gradiva državnih arhiva u Osijeku, Sisku (sa spremištima u Vinkovcima i Petrinji) i Slavonском Brodu. Opisane su i štete koje su pretrpjeli arhivi – od 13 državnih arhiva 8 ih je bilo pogođeno, a 4 teže oštećena projektilima. Međutim, gradivo u njima nije stradalo, s obzirom na sve poduzete mjere, a arhivska služba uspjela je spasiti i gradivo na terenu (vjerskih institucija). Nasuprot tome, gradivo institucija koje nisu pokazale volju za suradnjom ili koje su se nalazile na okupiranom području, i uopće gradivo koje se nije nalazilo u arhivima, na više je mjesta stradalo (posebice gradivo vjerskih, ali i škola te gospodarskih ustanova). Po oslobođenju okupiranih područja nadležni arhivi su opet terenskim radom obradili područja, spašavajući gradivo. Iskustvo je pokazalo da je gradivo najsigurnije u arhivskim ustanovama, gdje je nužno provoditi sigurnosno snimanje i obuku osoblja koordinirano s vojnim vlastima.

Članak M. Kovačevića, Pretrpljena ratna šteta u u Državnom arhivu Bosne i Hercegovine (*War Damage Suffered in the State Archives of Bosnia and Herzegovina*) prikazuje štete, s obzirom na djelomično dostupne podatke u vrijeme pisanja članka, koje je spomenuti arhiv doživljavao od 1992. za vrijeme srpske agresije, a i kratki pregled šteta u regionalnim arhivima. Osim što je stradao jedini bosanskohercegovački laboratorij za konzervaciju i restauraciju te arhivske zgrade, gradivo je uglavnom na vrijeme zaštićeno prema unaprijed planiranim mjerama, ali je u jednom od spremišta Državnog arhiva dio gradiva uništen, kao što je i znatan dio registraturnog gradiva izvan arhiva potpuno uništen. Još katastrofalnija je šteta Orijen-

talnog instituta i Nacionalne i sveučilične biblioteke čije su zbirke i fondovi u potpunosti uništeni. I druge knjižnice u Sarajevu (osobito one vjerskih ustanova) koje su posjedovale gradivo pretrpjele su gubitke. Spomenuti fondovi i zbirke su poimence pobrojani. Navedene su i kratko-, srednjo- i dugoročne mjere revitalizacije službe i spašavanja gradiva, od hidroizolacije, privremenog i trajnog smještaja, do uključivanja arhivske problematike u projekt kulturnog i znanstvenog centra za NSB i Državni arhiv.

Na koncu ovoga broja nalaze se članci u vezi s rješavanjem preventivnih mjera. To je ponajprije članak Sprječavanje katastrofa: suočenje s rizicima (*Disaster Prevention: Facing Up to Risks*) Odbora MAV-a za sprječavanje katastrofa, formiranog 1993. s ciljevima objavljivanja relevantne bibliografije, naputaka za sprječavanje nesreća u arhivima, te za školovanje osoblja i provođenje restauracije oštećenog gradiva. Tako je ovome članku priložena recentna bibliografija na temu sprječavanja katastrofa u arhivskoj djelatnosti. Katastrofe su razdijeljene u 2 skupine: prirodne katastrofe koje je moguće zemljopisno locirati (zemljotresi, tajfuni, vulkanske erupcije), kojima su posljedice strukturalna oštećenja, požari, poplave i oštećenja opreme, a potom nesreće uzrokovane ljudskim ponašanjem (požari, eksplozije opasnih tvari, poplave, urušavanja zgrada, ratni sukobi). Konceptija pripremljenosti za katastrofe zasniva se na prevenciji – unaprijed planiranim mjerama kojima posljedice katastrofičnih zbivanja bivaju čim manje, a to se prije svega odnosi na solidnu gradnju sa sustavima uzbunjivanja, sigurnim instalacijama, kontrolama čitavog postrojenja i sl. Posebna pažnja posvećena je zaštiti u ratnim uvjetima, jer se pokazalo i na nedavnim iskustvima Hrvatske i BiH, da Haška konvencija nije jamstvo sigurnosti, već dapače siguran pokazatelj najznačajnijih imatelja kulturne baštine, koji onda mogu, u smislu kulturocida, postati ciljem uništenja. Čak i premještanje gradiva postaje rizično u ratnim uvjetima, pa je mikrosnimanje najsigurniji postupak zaštite, koji na neki način može potencijalnog destruktora razuvjeriti u smislenost uništavanja gradiva, budući da postoje i dislocirane kopije. Pitanje financiranja prevencije, a potom i mjera restauracije veoma je bitno, a prednosti su na strani niskorizičnog rješenja zgrade i opreme, a potom opreme koja sudjeluje na sprječavanju širenja efekata nesreće, jer je to jeftinije od troškova restauracije gradiva i obnove postrojenja, a da se ne govori o nenadoknadivim gubicima u gradivu.

Članak Stevena W. Blodgetta, Uloga mikrosnimanja u zaštiti i rekonstituciji dokumenata (*The Role of Microfilming in the Preservation and Reconstitution of Documents*) upućuje na značaj sigurnosnog mikrosnimanja osvrćući se na rad Genealoškog instituta Utah, koji se bavi mikrosnimanjem od 1938. god. i koji je sudjelovao u snimanju gradiva najrazličitijih područja u svijetu ili omogućio rekonstituciju uništenog gradiva (Cookovi otoci, Filipini, Karibi, Osijek, Hrvatska općenito) i iskustva Njemačke u zaštiti gradiva, prije svega crkvene provenijencije od 1933. nadalje, a koje je nedavno i objavljeno.

Članak Marcela Caye, Zaštita vitalnih dokumenata Sjeverne Amerike i planiranje prevencije opasnosti u arhivima (*La protection des documents essentiels à la Nord-Américaine et la planification de mesures d'urgence pour les archives*) upućuje ne samo na važnost čuvanja vitalnih dokumenata i kopiranje istih, s obzirom da se radi o 1–2 % svih dokumenata nastalih u pojedinih stvaratelja, već i na odgovornu funkciju arhivista u zaštiti arhivskog gradiva, koje ne mora nužno kolidirati s dokumentima prepoznatima kao vitalni.

Članak Arne Fryksena, "Arhivsko gradivo za tisućljeće" – strategija informiranja budućih društava o odlagalištima nuklearnog otpada (*"Archives for Millennia" – A Strategy to Inform Future Societies About Nuclear Waste Repositories*) informira nas o skandinavskom projektu, koji na temelju stradavanja gradiva u prošlosti, primjerima i iskustvima Vatikana i Njemačke, izvodi zaključke o metodologiji čuvanja podataka o odlagalištima nuklearnog otpada – čije raspadanje traje i čitavo tisućljeće – te se smatra najsigurnijim podatke o tome čuvati na više načina, kopiranjem na više medija, te disperzijom na regionalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini, prenošenjem putem usmene predaje, a i označavanjem samih odlagališta u krajoliku.

Članak Elisabeth K. Berry, Važnost zakonodavstva u sprječavanju uništavanja arhivskog gradiva: Slučaj Ujedinjenog Kraljevstva (*The Importance of Legislation in Preventing the Destruction of Archives: The Case of the United Kingdom*) upućuje na potrebu reforme arhivskog zakonodavstva, budući da se rad arhivske službe Ujedinjenog Kraljevstva zasniva na većem broju propisa, koji, međutim, pokazuju i značajne propuste, jer je njima obuhvaćeno gradivo središnje državne uprave, dok ostale institucije nacionalnog značaja nisu obuhvaćene, već su takve akvizicije stečene posebnim zalaganjima službe. Slično je i na lokalnoj razini gdje također postoji više propisa, ali i tu je bilo slučajeva kada je gradivo upravnih (ukinutih) i ostalih institucija, te privatnih osoba ostajalo bez arhivskog nadzora.

Članak Helen Forde, Strategije preživljavanja (*Strategies for Survival*) daje još jedanput pregled svih čimbenika koji utječu na uspješnost (o)čuvanja gradiva – sredstava tj. planskog odabiranja u masovnoj produkciji dokumenata, standarda (od papira do zgrada), pažljivo razrađenog utroška financija; različitih mogućnosti sprječavanja katastrofa, kopiranja, masovnih i individualnih metoda zaštite; te važnosti uočavanja prioriteta u planiranju zaštite.

Rajka Bućin

**DER ARCHIVAR, god. 50, br. 4, Düsseldorf 1997; god. 51, br. 1, Düsseldorf 1998.**

Časopis *Der Archivar* u izdanju Glavnog državnog arhiva države Nordrhein-Westfalen izlazi četiri puta godišnje u standardnom formatu. Koristeći prepozna-